

16. Yüzyılda Akşehir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısına Dair Bazı Tespitler

Some Findings About the Social and Economical Structure of Akşehir Town İn the XVI. Ceentury

*Volkan Ertürk**

Özet

XVI. yüzyılda karakteristik bir Osmanlı şehri olan Akşehir, tarım ve hayvancılığa müsait coğrafi imkânlarıyla, ilk çağlardan itibaren yerleşim sahası olmuştur. Ayrıca Akşehir, İstanbul-Konya-Halep-Mekke hac yolu üzerindeki konumu ile ticarî ve iktisadî faaliyet içinde merkezî önem taşımaktadır. Osmanlı devrinde önemli bir nüfus potansiyeline sahip Akşehir'in Anadolu Selçukluları başkenti olan Konya'ya çok yakın ve önemli yollar üzerinde olması hasebiyle Osmanlı öncesinde de önemli bir merkez olduğunu tahmin edebiliriz. Akşehir kazasına iktisadî açıdan bakıldığında ise kendine bağlı köylerden farklı olarak tarım sektörü, hizmet sektörünün daha gerisinde bir durumdadır. Ayrıca, Akşehir köylerinde bol miktarda meyve ve sebze yetiştiği tahrir defterlerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bunun, bugün dahi Yeşil Akşehir adıyla anılan bölgenin temellerinin o tarihlerden itibaren atıldığına iyi bir kanıt olduğu düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Akşehir – Mahalle- Şehir – Nüfus – Gelir.

Abstract

Akşehir, as a characteristic Ottoman town in the XVI. Century, has been a settlement since the early ages because of its geographical position fit for cultivation and husbandry. Besides this, it has been of central importance due to its location along the pilgrim way of İstanbul-Konya-Halep-Mekke and within a commercial and economic activity. We can predict that Akşehir which had an important population reserve until the ottoman period, was an important center before the ottomans because it was very near to Konya, the capital of Anatolian Seljuks and it was on the very important trade routes. When we look at Akşehir town economically, different from the constituent villages, agricultural sector was more backward than service sector. Besides, we can understand from registry books that in Akşehir villages grow a variety of fruit and vegetables. We can think that this was a good proof that the foundations of the area which was known as Green Akşehir were laid since those dates.

Key Words: Akşehir, District, Town, Population, Revenue.

XVI. yüzyılda karakteristik bir Osmanlı nefsi olan Akşehir, tarım ve hayvancılığa müsait coğrafi imkânlarıyla daha ilk çağlardan itibaren iskân sahası durumundaydı.¹Ayrıca Akşehir,

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı – İstanbul.

İstanbul-Konya-Halep-Mekke hac yolu üzerindeki mevki ile ticarî ve iktisadî faaliyet içinde merkezi ağırlık taşımaktadır. Bununla beraber bilhassa coğrafî şartlarıyla da çevresinde büyük ölçüde nüfus barındırabilme kabiliyetine sahiptir.

Bu makalede Akşehir sancağını Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcut 1502 tarihine ait TD 40, 1518 tarihine ait TD 455, 1524 tarihli TD 399, 1539 tarihli TD 415 ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde 1584 tarihli TD 146'daki verileri esas almak suretiyle incelemeye çalışacağız. Akşehir sancağı için belli bir sayım periyodunun olmadığı gözlemlenmektedir.² Defterlerin tertip edilme sürecine baktığımızda, yüzyılın ilk yarısıyla alakalı dört defter mevcut iken yüzyılın ikinci yarısıyla ilintili sadece bir defter mevcuttur. Bu durum yüzyılın tamamıyla alakalı değerlendirmelerimizin daha sağlıklı olmasına bir mâni olarak görülebilir. Keza 1539 ile 1584 yılları arasındaki 45 yıllık süreci baz alarak yaptığımız değerlendirmeler ve bu tarihler arasındaki nüfusun gelişimi, ürünlerin yıllara göre artış ve azalış miktarları gibi hususlarda yaptığımız incelemelerde bir eksiklik olabileceği ihtimali bizi düşündürmektedir.

1- Akşehir Kazasında Sosyal Yapı

Osmanlı Devletinde şehir halkı sosyal yapılaşmanın gereği olarak mahalle adı verilen iskân ünitelerine bağlıydılar. Mahalleler sosyal birlik bakımından idarecilerle halk arasındaki münasebetlerde belirleyici rol oynuyorlardı.³ Osmanlı şehrinde çok önemli işlevleri olan mahalle bir şehrin ilk teşekkülünden itibaren oluşturulmaktadır. Eğer şehir yeni fethedilmiş eski mahalleler çoğunlukla korunarak devralınıyordu.

Akşehir, Anadolu Selçukluları başkenti olan Konya'ya çok yakın ve önemli yollar üzerinde olması hasebiyle o devirde yoğun bir yerleşme dokusunu miras alması muhtemeldir. Bununla beraber 1502 yılına ait ilk tahrirde 40 olan mahalle sayısının 1584 yılına ait son tahrirde 42 olarak kaydedilmiştir. Buradan hareketle bu süreç içerisinde mahalle sayısında ciddi artış veya eksilmelerin meydana gelmemesi Akşehir merkezinde oturmuş bir şehir olgusunun olduğunu bize göstermektedir. İnceleme sahamız dışında olan XVI. yüzyıl öncesi, özellikle Osmanlı öncesi Akşehir'in mahalle sayıları ile alakalı elimizde mevcut bir belge bulunmamaktadır. Fakat Karamanoğulları Beyliğinin önemli şehirlerinden biri olan Akşehir'in Osmanlılar ile Karamanoğulları arasında yapılan uzun mücadeleler ve sonrasında ilhakını müteakip yaşanan kargaşa ve karışıklık ile mahalle sayılarının ve yerleşik şehir dokusunun XVI. yüzyıldaki gibi olamayacağı kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı şehri mahalle adları şehrin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında aydınlatıcı olmaktadır. Bu mahallelerin bazıları aşiretlerin, şeyhlerin ve mescidlerin adını taşımaktadır. Akşehir örneğine baktığımızda ise birçok hallerde mescid yaptıran hem mescide hem de mahalleye adını vermiştir.⁴ Akşehir'deki mahalle isimlerinin bir kısmı, mahallenin bulunduğu yerdeki mescidin bânisi oldukları anlaşılan kişilere dayanmaktadır. Akşehir'de Ahi Celal, Ahi Mahmud, Ahi Yadigâr, Ali Gege, Hacı Kayan, Hacı Koşi, Hoca Ömer, Hoca Paşa, Seyfû'd-din

¹ Bölgenin Osmanlı öncesi tarihi ve Osmanlı idaresine girişi hakkında genel bilgiler için Bkz. Besim DARKOT, "Akşehir", *İA*, I, s. 277; İlhan ŞAHİN, "Akşehir", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 298; İbrahim Hakkı KONYALI, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi, Turistik Klavuz*, İstanbul 1945, s. 5-20.

² Osmanlı Devletindeki tahrir aralıkları ile ilgili Lütfi Paşa 30 yılda bir sayımın lüzumlu olduğunu belirtmiş. Bkz. Lütfi Paşa, *Asafnâme*, İst. 1326, s. 24; Mustafa Nuri Paşa da Osmanlı memleketlerinde yüz senede bir kere umumi bir tahrir yapıldığını ve II. Selim zamanında tamamlanmış olan tahrirlerden sonra bir daha sayım yapılmadığını ifade etmiştir. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül Vukuat*, İstanbul 1294, c. I, s. 145.

³ Özer ERGENÇ, "Osmanlı şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *OA*, İstanbul 1984, s. 69-78.

⁴ Doğan KUBAN, "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, VII, Ankara 1968, s. 63.

ve Veled-i Arif olmak üzere toplam on mahalleyi bu kategoride değerlendirebiliriz. Bu saydıklarımıza ilaveten on bir mahalle adı da buldukları yerdeki mescidin adını almıştır. Bu mahallelerin isimleri ise Altun Kalemlü, Balık Bazarı, Bazarbaşı, Çaylu, Gürgen, İki Kapulu, Kızılcıca, Kürd, Meydan, Tercüman ve Yehdandır. Her iki durumda da toplam yirmi bir mescid, Akşehir kazasında mahallelere adını vermiştir.⁵Bu sayı kaza dâhilinde tüm tahrirlerde kayıtlı 45 mahallenin % 47'sine tekabül etmektedir. XVI. yüzyılda Karaman eyaletindeki diğer sancak merkezlerine baktığımızda, örneğin 1584 yılında Kayseri'de 59 mahalleden 26 mahallenin adı (% 44), mescid adı taşımaktadır. Bu oran Niğde'de % 56, Tarsus'ta % 80 iken Kırşehir'de % 12, Aksaray'da ise % 7 civarındadır.⁶

Akşehir kazasında mahallelere isimlerini veren kişilerin adlarının önündeki unvanlar da dikkat çekici ve incelemeye değerdir. Tetkik ettiğimiz mahallelerden dört tanesinde “Ahi”, iki tanesinde “Hoca” ve yine ikisinde “Hacı” sıfatları kullanılmıştır. Ahi unvanlı mahalle adlarının varlığı, şehir merkezinde Ahi teşkilatının güçlü yapısına işaret edebilir. Hacı unvanlı mahalle adları ise o mahallelerdeki ilmî ve manevî lider durumundaki kişilerin olabileceğiyle yorumlanabilir. Yalnız ‘hoca’ kelimesinin her durumda dini bir tabir olarak kullanılmayıp bazı hallerde büyük tüccar, müteşebbis veya patron anlamında kullanılabileceğini de hatırlatmakta yarar vardır.⁷

Akşehir kazasındaki zaviye vakıflarının toplumsal gereksinimleri karşılamanın yanında mahallelerin teşekkül ve gelişmesinde önemli roller oynadıklarını düşünebiliriz. Bu meyanda incelediğimiz defterlerde Seydi Mahmud Hayran, Hasan Paşa ve Hoca Ömer zaviyelerinin buldukları bölgelerdeki mahallelere isim vermelerinin yanı sıra o mahallenin tekâmülüne katkı sağlamış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Burada Seydi Mahmud isminin Akşehir için önemi büyüktür. Kendisi Selçuklu paşalarından Mes'ud Paşa'nın oğlu olup Akşehir medreselerinden “Kadı İzzüddin” ve “Emir Yavi” medreselerinde müderrislik yapmış ve ölümünden sonra Akşehir'de kendi adını taşıyan türbesine defnedilmiştir.⁸

Osmanlı toplumunda mahalleler sınıfsal olmaktan ziyade dini ve etnik gruplara göre farklılaşma gösterebilmekteydi. Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleler şehirlerde birbirinden ayrılmaktaydı. Tetkik ettiğimiz Akşehir kazasında Hristiyan unsur sadece iki mahallede mevcut olup burada yaşayan gayrimüslimler, Müslümanlar ile birlikte hayatlarını sürdürüyorlardı. Muhtemelen Hristiyan unsurun sayıca az olması, ayrı mahallede ikâmet etmemelerinin bir sebebi olarak görülebilir. Bu mahalleler Ahi Yadiğâr ve Seydi Mahmud Hayran mahalleleridir.

Akşehir kazasının nüfus bilgilerinin kaydı Osmanlı öncesi dönemde mevcut değildir. İlk sistematik bilgilere Osmanlı belgelerinde rastlanılmıştır. Bununla beraber bu defterler nüfus sayımları yapılmak üzere değil, vergilendirilebilir yetişkin erkek nüfusu tespit ve bunları vergiye bağlamak amacıyla hazırlanmışlardır. Bu defterlerde genellikle bir yerleşim merkezinde yaşayan vergi nüfusu (nefer) ile hane sayıları birlikte verilmiş, bazen de hane sayısı verilmeden nefer sayısı ile iktifa edilmiştir. Tetkik ettiğimiz Akşehir sancağı mufassal defterlerinin 1502, 1518 ve 1524 tarihli olanların da nefer ve hane sayıları ayrı ayrı verilmiş iken 1539 ve 1584 tarihli defterlerde sadece nefer sayıları verilmiştir.

⁵ BOA. TD 40, s. 639-655; BOA. TD 455, s. 463-471; BOA. TD 399, s. 311-319; BOA. TD 415, s. 332-340; TK. KKA. TD 146, vrk. 1a-13a.

⁶ Mehmet Akif ERDOĞRU, “Some Observations on the Urban Population of Karaman Province in the Reign of Murad III with Regard to the Mufassal Defters”, *Collection Turcica*, VIII, s. 341-347.

⁷ Halil İNALCIK, “XVI. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları”, *İÜİFM*, XV/1-4, Ekim 1953, İstanbul 1955, s. 59.

⁸ M. Ali UZ, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 1993, s. 28.

Bir bölgede yaşayan toplam nüfusu bulmak için muhtelif araştırmacılar değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu husus ile alakalı Ömer Lütfi Barkan bir haneyi beş kişi olarak kabul etmekle birlikte ileri sürdüğü rakamın ilmî usullerle bulunmuş bir rakam olmadığını ve bu rakamın her bölgeye, içtimaî zümreye ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişebileceğini ifade etmiştir.⁹ Nejat Göyünç de Barkan ile aynı rakamı kullanmıştır.¹⁰ Jennings 3 ve 3,5¹¹ Cook hane sayısını 4,5, nefer sayısını 3 ile çarpmıştır.¹² Faroqhi ise herhangi bir katsayı kullanmadan doğrudan vergi nüfusunu esas almıştır.¹³ Bu konuyla alakalı Mehmet Öz, öncelikle defterlerde yer alan şekliyle bütün nüfus kategorilerinin hesaplanıp toplam nüfus tahminlerine ikinci derecede yer vermek ve yapılacak tahlilleri de daha ziyade defterlerdeki yazılı kategorilerin toplamlarına dayandırmanın daha uygun olacağı görüşündedir.¹⁴ Aynı müellif, Canik sancağını konu eden çalışmasında nüfus tahminleri ile ilgili olarak araştırmacının öncelikle ham rakamlara dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵

Tüm bu öngörülerden hareketle toplam nüfusun bulunmasında bir konsensüs olmadığı aşikârdır. Biz de çalışmamızda toplam nüfusu katsayı kullanarak hesaplama yoluna gitmedik. Tetkik ettiğimiz defterlerdeki nefer sayılarını nüfus olarak kabul ettik. Bu bağlamda nüfus dağılımını, gelişimini ve hareketlerini inceledik.

Akşehir sancağının merkez nüfusuyla alakalı ilk bilgilerimiz 1502 tarihinde tertip edilen mufassal tahrir defterleriyle başlamaktadır. Bu tahrirde göre şehirde mevcut 40 mahallede 416 hane ve 679 vergi mükellefi nefer yaşamaktadır. Toplam nefer sayısının 10 tanesi Hristiyan olup¹⁶ toplam nefer sayısına oranı % 1,5'dir. 1518 yılında 41 mahallede 473 hane, 783 nefer kayıtlıdır. Neferlerin 16'sı Hristiyandır.¹⁷ Hristiyanların toplam nefer sayısına oranı % 2'dir. 1524 tarihinde ise 41 mahallede 559 hane, 791 nefer kayıtlıdır. Neferlerin 14'ü Hristiyan olup¹⁸ Hristiyanların toplam nefer sayısına oranı % 1,8'dir.

1539 ve 1584 tahrirlerinde hane sayıları kaydedilmeyip sadece vergi mükellefi neferler kayıtlıdır. 1539 sayımında 41 mahallede 908 nefer kayıtlıdır. Bu neferlerin 12'si Hristiyandır.¹⁹ 1584 tarihinde ise 42 mahallede 1760 nefer kayıtlıdır. Bu neferlerin 81'i Hristiyan olup²⁰ Hristiyanların toplam nefer sayısına oranı % 4,6'dır. 1502 tarihinde mahalle başına düşen ortalama nefer sayısı 17, hane sayısı 10'dur. Bu rakamlar 1518'de 19-11, 1524'te 19-13, 1539 ve 1584'te hane sayıları kaydedilmediğinden nefer olarak 1539'da 22, 1584'te ise 42 olarak ortalama nefer sayısı tespit edilmiştir.(Bkz. Tablo I)

Yukarıda belirtilen toplam nefer sayılarına vergiden muaf olan imam, müezzin, hatip, hafız, mütevellî, kethüda, pir-i fâni, müderris, naib, zâviyedâr, sipahi, sipahizâde, âmâ gibi

⁹ Ömer Lütfi BARKAN, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 12.

¹⁰ Nejat GÖYÜNÇ, "Hane Deyimi Hakkında", *TD*, XXXII, İstanbul 1979, s. 332.

¹¹ R. C. JENNİGS, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, VII/1, Cambridge 1976, s. 21-57.

¹² M. A. COOK, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Londra 1972, s. 85

¹³ Suraiya FAROQHİ, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I/1, s. 39.

¹⁴ Mehmet ÖZ, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, XII, (1991), s. 438.

¹⁵ Mehmet ÖZ, *XV-XVI.Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 62.

¹⁶ BOA. *TD* 40, s. 639-655.

¹⁷ BOA. *TD* 455, s. 463-471.

¹⁸ BOA. *TD* 399, s. 311-319.

¹⁹ BOA. *TD* 415, s. 332-340.

²⁰ TK. KKA. *TD* 146, vrk. 1a-13a

zümrelerde dâhil edilmiştir. Muaf sınıfını oluşturan zümrelerin büyük bir çoğunluğu devletin muhtelif kademelerindeki yöneticilerdir. Ayrıca pir-i fâni, âmâ, fakir ve mecnunlar da, aklen ve bedenen yetersiz olmalarının yanında, fakirliklerinden dolayı muaf sınıfına dâhil edilmişlerdir. Akşehir kaza merkezinde 1502 yılında 3 muaf kayıtlı iken²¹ 1518 tarihinde 94,²² 1524'te 93,²³ 1539 sayımında 27,²⁴ 1584 tarihinde ise 52²⁵ olarak kaydedilmiştir. (Bkz. Tablo II)

Yukarıda ifade edildiği gibi Akşehir kaza merkezinde 1502'de 679 olan nefer sayısı % 159'luk bir artışla 1584'te 1760 olarak kaydedilmiştir. Bu durum Braudel'in Akdeniz coğrafyası için ileri sürdüğü % 100 civarındaki genel nüfus artışının²⁶ oldukça üzerindedir. Akşehir'deki bu artış miktarı Braudel'in ileri sürdüğü artış oranının Osmanlı İmparatorluğu geneli için aynen geçerli olup olmadığı noktasında bizi düşünceye sevk etmektedir. Aynı dönem içerisinde Anadolu coğrafyasındaki diğer kentlere baktığımızda Konya'da 1518-1584 arası % 162, yine aynı tarihlerde Aksaray'da % 132, 1522-1584 arası, Kayseri'de % 249, 1518- 1568 arası, Urfa'da % 191, 1525-1584 yılları arası, Kırşehir'de % 265 oranında nüfus artışı yaşanmıştır.²⁷

Suraiya Faroqhi'nin alıntı yapılan makalesinden, şehirlerdeki nüfus artış hızlarından Akşehir'e yakın olanların yanı sıra Akşehir'den çok yüksek oranlara sahip olanlar da mevcuttur. Bu durumda nüfus artış hızını belirleyici faktörler başında her şehrin yerel koşullarının geldiğini ifade etmek mümkündür. Her yörenin yer şekilleri, yükseltisi, toprak ve tarım alanları, suyu, iklimi, sanayi ve iş imkânlarına bağlı olarak nüfus artış hızları farklılık göstermektedir.

Osmanlı kentleri üzerine çalışan Faroqhi, nüfus açısından şehirleri çeşitli kategorilere ayırmıştır. Buna göre 400-1000 vergi nüfusu olan yerleşme merkezlerini küçük şehir, 1000-3000 vergi nüfusu olanları orta büyüklükteki şehir, 3000'den fazla vergi nüfusuna sahip olanları ise büyük şehir olarak sınıflandırmaktadır.²⁸ Faroqhi'nin XVI. yüzyılın son tahrirlerini baz alarak yapmış olduğu bu sınıflamaya göre 1584 tarihinde 1760 nefere sahip olan Akşehir, orta büyüklükte bir şehir hüviyetindedir. Karaman eyaletinin diğer sancaklarına baktığımızda Beyşehir 1584'te 603 vergi nüfusu ile küçük şehir, Aksaray 1584'te 2564 vergi nüfusu ile büyük şehir durumuna yaklaşan orta büyüklükte şehir, Konya 1584'te 3764 vergi nüfusu ile büyük şehir, Kırşehir 1584'te 1274 vergi nüfusu ile orta büyüklükte şehir durumundadır. Karaman eyaletin en büyük vergi nüfusuna sahip Kayseri şehri ise 8251 vergi nüfusu ile büyük şehir durumundadır.²⁹

XVI. yüzyıl Anadolu'sunda şehir merkezlerinde vuku bulan bu devasa nüfus artışları çeşitli yorumlarla açıklanabilir. Bunlardan en önemlisi toprak parçalanmaları ve köylü ahalinin kendi gıda ihtiyacını temin etmekte düştüğü zor durum neticesinde köyden kentlere doğru oluşan göç olgusudur. Buna ilaveten köylüler üzerindeki ağır vergi baskısı, şehirlerin köylere

²¹ BOA. TD 40, s. 639-655.

²² BOA. TD 455, s. 463-471.

²³ BOA. TD 399, s. 311-309.

²⁴ BOA. TD 415, s. 322-340.

²⁵ TK. KKA. TD 146, vrk. 1a-13a.

²⁶ Fernand BRAUDEL, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, I, İstanbul 1989, s. 485-487.

²⁷ Suraiya FAROQHİ, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", s. 39-42.

²⁸ Suraiya FAROQHİ, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000, s.12.

²⁹ Suraiya FAROQHİ, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", s. 39-42, Tablo 1a-1b'den alınmıştır.

göre daha güvenli oluşu, kentlerin idari ve ticari merkezler olması, şehirlerin cazibe merkezi olmasına sebep olmuştur. Ayrıca Orta Anadolu şehir merkezleri XVI. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu şehirlerinden önemli oranda göç almış olabileceğini belirtmekte yarar vardır. Bunun en büyük sebeplerinden biri de Osmanlı Safevî mücadeleleri ve Safevî Devletinin geleneksel Şii politikası ile bu bölgedeki köylere ve köylüleri taciz etme durumu olarak değerlendirilebilir.

XVI. yüzyılda Akşehir sancağı genelinde kentsel nüfus artış hızlarını değerlendirirken yüzyılı ikiye ayırmanın değerlendirmelerimize farklı bir boyut katacağına inanıyoruz. 1502, 1518, 1524 ve 1539 yılı tahrir sonuçlarını yüzyılın ilk yarısı, 1584 yılı sonuçlarını ise yüzyılın ikinci yarısı olarak kabul edebiliriz. Akşehir kaza merkezinde 1502 ile 1539 yılları arası nefer sayısı 679'dan 908'e yükselirken 1539'dan 1584 yılına kadar olan süreçte 908'den 1760'a yükselmiştir. Bu miktar yüzyılın ilk yarısında % 34, ikinci yarısında % 94'lük bir nüfus artışına tekabül etmektedir.

Akşehir kazası genelinde grafikte de görüldüğü üzere ilk yarım yüzyılın dört tahririnden üçünü oluşturan 1502, 1518 ve 1524 yıllarında nefer sayılarındaki artış çok sınırlı olmuş, biraz olsun kıpırdanma 1539 tahririnde görülmüştür. Aslında bu dönemde özellikle Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlıların yaptığı doğu, güneydoğu seferleri ve sonucunda meydana gelen kayıpları nazar-ı dikkate aldığımızda bu durumu bir nebze de olsa açıklayabiliriz. Çünkü Akşehir kazası Osmanlı ordusunun geçiş güzergâhındadır. Bunun doğal bir sonucu olarak hem sefere giden askerlerin verdiği zararlar hem de sancağın seferlere önemli oranda asker göndermiş olabileceği gerçeği şehrin nüfusuna etki etmiş olabilir. Ayrıca Yavuz döneminde Kızılbaşlara yapılan baskılar ve bunların zorla İran'a göç ettirilmiş olabileceği varsayımı da nüfusa negatif etki etmiş olma bağlamında değerlendirmeye açıktır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise Akşehir sancağında tabir-i caiz ise bir nüfus patlaması yaşanmıştır. Bu dönemde yapılan savaşların nispeten azalması imparatorluğun ekonomik ve siyasî açıdan sağlam temellere oturmasına zemin hazırlamıştır. Fakat Akşehir sancağı için tespit ettiğimiz bu durum Braudel'in ileri sürmüş olduğu 1550'den sonra nüfus artışlarının önceki yıllara göre azaldığı fikrine ters düşmektedir.

Akşehir sancağı genelinde nüfusun genel analizini yaparken nüfus hareketleri içinde mütalaa edebileceğimiz göçler konusuna da temas etmekte yarar vardır. Osmanlı Devleti'nde göçleri iki kategoride değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi reâyânın kendi irade ve isteği ile gerçekleştirdiği göçler; ikincisi ise bizzat devletin kontrolünde, onun sevk ve idaresinde gerçekleşen göçlerdir. Akşehir sancağı genelinde tetkik ettiğimiz defterlerde reayanın kendi iradesi ile yaptığı, göç olarak değerlendirilebilecek kayıtlar "gâib", yani kayıplardır. Aslında gâiblerin çoğunlukla nereye gittikleri belli olmaması nedeniyle göç eden nüfus olarak değerlendirilmeleri tartışmaya açıktır. Fakat gâibler'in de geçim sıkıntısı, vergi sisteminden kaynaklanan sebepler, huzur ve güven eksikliği sebeplerinden en az biriyle alâkalı bir husus dolayısıyla firar etmiş olabileceklerini unutmamakta yarar vardır. Akşehir kazâ merkezinde 1502'de gâib kayıtlı değilken 1518'de kazâ merkezinde gâib sayısı 8, 1539'da 1, 1524 ve 1584'te yine kayıt mevcut değildir. (Bkz. Tablo II)

Yukarıdaki kayıtlardan çıkarabileceğimiz sonuç, 82 yıllık süreçte gaib sayılarında önemli bir değişiklik görülmemesidir. Bu durumun en önemli sebebi Akşehir halkının idareden kaynaklanan memnuniyeti ve üzerine gayriyasal ağır vergi mükellefiyetlerinin bindirilmemiş olması ihtimalidir. Bununla beraber yüzyılın ikinci yarısında gıda temininde muhtemel güçlüklerin oluşma ihtimaline ve halkın içinde olduğu ekonomik zorluklara rağmen gâib sayılarında anormal bir artış olmaması düşündürücüdür.

Akşehir kazasında devlet eliyle en önemli göç hareketi Kıbrıs'ın fethini müteakip cereyan etmiştir. Bu şekilde göç hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip bulunduğu ve tatbik ettiği iskân usullerinden "sürgün" usulüne göre yapılmıştır. Bu şartlarda bir yerden diğer yere insan nakli zorla gerçekleştirilmeksizin gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. 1571 tarihli bir mühimme hükmünde Karaman eyâletinde oturan kimselerden kendi istekleriyle Kıbrıs'a göç etmek isteyenlere hiçbir şekilde engel olunmaması, aksine teşvik edilmeleri ilgililere bildirilmiştir.³⁰ Kıbrıs'a sürülecek aileler ile alakalı Karaman eyaletindeki kadınlara gönderilen bir diğer mühimme hükmünde her on aileden bir ailenin sürgün yazılması, aynı zamanda çiftçi veya esnaf olup olmadıklarının isim ve cisimleriyle bir defter halinde tespit edilmesi emredilmiştir.³¹ Bu hüküm gereğince tertip olunan ve Karaman eyaletine tâbi kazâlardan sürgün edileceklerin listesini ihtiva eden Kamil Kepeci Tasnifi Mevkufat Kalemi 2551 numarada kayıtlı 1572 tarihli defterde toplam 12 kazâdan 1682 ailenin sürgün yazıldığı tespit olunmuştur. Akşehir kazasından 122 ailenin sürgün olarak kaydedildiği görülmektedir.³²

Yukarıda hem devlet eliyle hem de reâyânın kendi arzusu ile gerçekleştirmiş olduğu göç hareketlerini Akşehir kazası bağlamında tetkik etmeye çalıştık. Her iki durumda da Akşehir'in genel demografik yapısına önemli oranda tesir edebilecek göç hareketlerinin olmadığını görüyoruz. Bu hareketler kısmen de olsa genel nüfusu etkilemiş olabilir, fakat genel nüfus değerleri içerisinde önemli bir yekûn teşkil etmemektedirler.

Akşehir sancağı genelindeki muaf zümreleri değerlendirdiğimizde, gözümüze çarpan ilk husus imam sayılarındaki önemli artışlardır. Tetkik ettiğimiz 1584 tarihli mufassal defterde çoğu mahallede birden fazla imam tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imam sayılarında meydana gelen bu artışı Feridun Emecen, imamların mahalle içindeki mevkilerinin bu tarihlerde daha fazla önem kazanmaya başlamasıyla izah etmektedir.³³ Akşehir sancağında muaf zümreler ile alakalı tespit ettiğimiz ikinci bir husus, 1502 ve 1524 yılları arasında zâviyedârların önemli bir oranda artış göstermiş olmasıdır. Kaza genelinde zâviyelerin sayısı ve gelir miktarlarında da muazzam bir yükseliş görülmüştür.³⁴ Bu duruma zemin hazırlayan en önemli husus, Akşehir sancağının coğrafi ve stratejik önemidir.

Son olarak bir hususa dikkat etmek gerekir ki o da şehirdeki askerî sınıf mensupları ile sancakbeyi emri altındaki zümrelerin nüfus kategorilerine dâhil edilmediğidir. Buradan hareketle şehir için tespit edilen nüfusun her zaman defterlerdeki rakamlardan fazla olma ihtimalinin olduğunu göz önünde tutmak gerekmektedir.

-AKŞEHİR KAZÂ MERKEZİ MAHALLELERİ VE NÜFUSLARI-

(TABLO I)

MAHALLE ADI	TAHRİRLER				
	1512 Td 40	1518 Td 455	1524 Td 399	1539 Td 415	1584 Td 146

³⁰ BOA. MD 14, s. 364, hüküm: 1427.

³¹ BOA. MD 19, s. 334, hüküm: 669.

³² BOA. KK 2551, s. 1-120.

³³ Feridun M. EMECEN, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 58.

³⁴ Akşehir kazası zaviyeleri ile alakalı daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için Bkz. Alpaslan DEMİR, "Tahrir Defterlerine Göre Akşehir Zaviyeleri", *Tuncer Baykara'ya Armağan Tarih Yazıları*, s. 127-155.

		Nef.	Hane	Nef.	Hane	Nef.	Hane	Nef.	Hane	Nef.
1	Ahi Celal	20	13	18	14	18	16	21	—	31
2	Ahi Mahmud	22	11	18	11	18	12	22	—	29
3	Ahi Reis	12	5	11	7	11	7	21	—	43
4	Ahi Yadigar *	16 +(5)	12	27+ (9)	18	27+ (6)	19	28+ (6)	—	59+ (48)
5	Ali Gege	11	8	19	6	19	10	24	—	54
6	Altun Kalem	11	9	14	10	14	9	16	—	29
7	Bazar-i Balık	24	21	28	18	28	19	29	—	28
8	Bazarbaşı	5	2	8	4	8	6	12	—	15
9	Bezirhane	33	—	28	17	28	21	28	—	64
10	Bizci	15	9	14	7	14	7	19	—	29
11	Canbaz	23	17	27	21	27	21	23	—	57
12	Cerrah	X	X	X	X	X	X	X	X	19
13	Çaylu	9	6	13	6	13	10	15	—	16
14	Dayı	15	8	13	7	18	12	21	—	13
15	Gedil	X	X	X	X	X	X	X	X	48
16	Gürgen	15	9	6	3	6	3	13	—	28

1 7	Hacı Kayan	13	7	14	9	14	11	16	—	19
1 8	Hacı Koşi	13	8	12	7	13	7	13	—	10
1 9	Hamaslu	11	5	4	1	4	2	12	—	20
2 0	Hamire Kemalü'd- din	22	12	12	8	12	9	21	—	35
2 1	Hisar	X	X	X	X	X	X	X	X	42
2 2	Hoca	X	X	10	6	10	6	10	—	X
2 3	Hoca Ömer	30	25	39	28	39	28	48	—	49
2 4	Hoca Paşa	16	14	17	11	17	11	17	—	21
2 5	İki Kapulu	22	12	29	21	29	21	35	—	51
2 6	İmaret-i Hasan Paşa	X	X	40	—	40	39	21	—	X
2 7	İmaret-i Köhne	20	12	29	19	29	20	25	—	41
2 8	Kızılca	20	12	33	22	33	26	37	—	84
2 9	Kilidci	22	13	16	10	16	10	23	—	59
3 0	Köycügez	8	4	8	5	8	6	17	—	22
3 1	Kürd	18	13	22	13	27	14	25	—	76
3	Kürekçi	9	5	10	7	10	8	20	—	35

2										
3 3	Medrese	12	9	11	7	11	7	18	—	27
3 4	Meydan	22	17	26	17	26	19	34	—	89
3 5	Nakkaş	7	5	13	8	13	8	17	—	42
3 6	Namazgâh	27	19	31	25	31	25	33	—	59
3 7	Serkis	8	6	7	1	6	4	14	—	48
3 8	Seydi Mahmud Hayran	23 +(5)	10	29+ (7)	18	29+ (8)	24	30+ (6)	—	54+ (33)
3 9	Seyfü'd-din	10	7	8	6	8	7	10	—	21
4 0	Tercüman	13	9	10	6	10	6	21	—	38
4 1	Turaz	22	16	19	15	19	15	24	—	54
4 2	Veled-i Arif	21	11	25	19	25	22	22	—	61
4 3	Veled-i Celal	25	19	23	17	23	16	22	—	41
4 4	Veled-i Cerrah	11	5	X	X	X	X	X	X	19
4 5	Yehdan	13	11	26	18	26	16	19	—	X
	TOPLAM	66 9+ 10	416	767 +16	473	777 +14	559	896 +12	—	1679+ 81

* Hristiyan nüfus barındıran mahallelerdir. Parantez içindeki rakamlar gebran nüfustur.

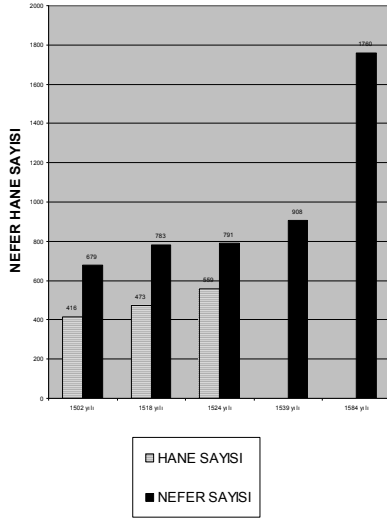
X Mevcut tahrirde kaydı bulunmayan mahalleyi ifade eder.

__ Mevcut tahrirde ilgili birimin kaydı yoktur.

-AKŞEHİR KAZÂ MERKEZİ VERGİDEN MUAF ZÜMRELER- TABLO II

VERGİDEN MUAF ZÜMRELER		1502 TD 40	1518 TD 455	1524 TD 399	1539 TD 415	1584 TD 146
1	Âl-i Resul	___	3	___	___	___
2	Âmâ	___	3	4	___	3
3	Gaib	___	8	___	1	___
4	Hatib	___	___	1	___	2
5	imam	1	32	30	11	30
6	Kadı	___	___	1	1	___
7	Muafnâmeli	1	1	2	___	___
8	Muhassıl	___	14	17	6	3
9	Müderriş	___	___	1	2	___
10	Müezzin	___	7	6	___	11
11	Mütevelli	___	2	2	___	___
12	Pir-i Fâni	1	15	22	1	___
13	Sipâhizâde	___	2	___	2	___
14	Şehir Kethüdası	___	1	___	___	___
15	Şeyh	___	1	___	___	1
16	Timar Sahibi	___	___	1	2	1
17	Zaim	___	___	___	1	___
18	Zâviyedâr	___	5	6	___	1
TOPLAM		3	94	93	27	52

AKŞEHİR KAZA MERKEZİ NEFER-HANE GRAFİĞİ

2- Akşehir Kazasında İktisadî Yapı

Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücünü esasen ziraat teşkil etmekte olup bu da ekincilik, bağcılık ve hayvancılık olmak üzere başlıca üç şekilde inkişaf etmektedir.³⁵ Akşehir sancağı geneline baktığımızda ise iktisadî hayatın esası ziraat ve hayvancılığa dayanmakta idi. Köylerin hemen hepsinde halkın ziraat ile meşgul olduğu ve buna bağlı olarak hayvan beslediği bilinmektedir. Ayrıca Akşehir köylerinde bol miktarda meyve ve sebze yetiştiği tahrir defterlerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Akşehir şehir merkezini tahlil ettiğimizde, kendine bağlı olan köylerden farklı olarak tarım sektörü, hizmet sektörünün daha gerisinde bir durumdadır. Bununla beraber şehirli zümrenin de az miktarda da olsa ziraat yaptıkları ve buna ilâve olarak bağ, bahçe ve tarla sahibi olduklarını tetkik ettiğimiz vesikalardan anlıyoruz. Bu durum Anadolu şehri için karakteristik bir özellik idi. Ayrıca bu husus karaman vilayet kanunnâmelerinde de yer almıştır.³⁶ Bunun, bugün dahi Yeşil Akşehir adıyla anılan bölgenin temellerinin o tarihlerden itibaren atıldığına dair iyi bir kanıt olduğu düşünülebilir. Fakat Akşehir kazâ merkezi gelir kaynaklarından da anladığımız üzere çoğunluk tarım dışı faaliyetlerden geçimini sağladığından Akşehir şehriyle ona bağlı köylerin birbirinden farklı dünyalara sahip olduğunu söylemek bizim için yanlış olmayacaktır.

³⁵ İsmet MİROĞLU, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990, s. 170.

³⁶ "...Nefs-i Şehir içinde olan bağçelerden ve bostanlardan öşr alınmamak kanun-ı kadimdir. Talep olunmaya", Bkz. Ahmet AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s. 317. Mehmet Akif ERDOĞRU, "Karaman Vilayet Kanunnâmeleri", *OTAM*, IV, Ankara 1993, s. 479.

Akşehir kazâ merkezinde hangi faaliyet alanında kaç kişinin çalıştığını gösteren kayıtlar mevcut olmadığı için bir sektörden alınan vergilerin toplam vergi içindeki oranı ile o alanda çalışanlar ile alâkalı yaklaşık bir sayı belirlenebilir. Fakat bu öngörünün doğruluk payı oldukça şüphelidir. Biz çalışmamızda hangi sektörde kaç kişinin çalıştığından çok, sektörlerin oransal durumlarının Akşehir şehri için ne ifade ettiği üzerinde yoğunlaştık.

Akşehir kazâsı için ilk tetkik edeceğimiz sektör sanayî sektörüdür. Bu sektör için kazâ dâhilinde mevcut gelir kaynakları başhâne, şemhâne, meyhâne, bozahâne, mir-âbi, âsiyab ve muhtelif mukataalardır. Akşehir kazâ merkezinde vergiye tâbi küçük sanayi kuruluşu olarak tarif edebileceğimiz neredeyse bütün Osmanlı şehirlerinde bulunan boyahâne ve yağhâne gibi işletmelerin bulunmadığı defterlerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Şimdi bu sektörleri teker teker tahlil edebiliriz.

Meyhâne, köylülerin yaptıkları şıraları getirip sattıkları bir müessesedir. Akşehir şehir merkezindeki meyhâneler mukataa usûlü ile işletilmektedir. Tetkik ettiğimiz 5 tahrirde de karşımıza çıkan meyhâne ve bâc-ı hamr gelirleri ilk üç tahrir olan 1502, 1518 ve 1524 tarihlerinde 7500'er akçe olarak kaydedilmişken son iki tahrir olan 1539 ve 1584'te 1000'er akçe olarak kaydedilmiştir.³⁷ Bkz. (Tablo III). Akşehir şehir merkezinde yine mukataa usulü ile işletilen bozahâneler ise Mithat Sertoğlu'nun anlatımı ile "*Eskiden insanı şarap gibi sarhoş eden fazla ekşemiş ve afyon karıştırılmış bozanın içildiği yer*" olarak tanımlanmıştır. Aynı yazar meyhânelerin kapatılıp yıktırılmasıyla aynı muamelenin bozahânelere de tatbik edildiğini ifade etmiştir.³⁸ Akşehir'deki meyhane ve bozahane gelirlerine baktığımızda özellikle Kanuni devrinde bir azalma görüldüğünü tespit edebiliriz. (Bkz. Tablo III) Bu gelişmenin özellikle bölgeye has olmayıp Kanuni devrindeki genel uygulamalar ile uyum içinde olduğu görülmektedir. Kanuni devrinde özellikle devletin İslami karakterinin tebarüz ettiği, dini vazifelerini yerine getirmeyenlere karşı devletin hassasiyetinin daha da bir arttığı bilinmektedir.

Akşehir kazâsında 1502'de 2400, 1518 ve 1524'te 1000, 1539'da 600, 1584'te ise 700 akçe bozahâne geliri kaydedilmiştir. Bkz. (Tablo III). Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere takribî 80 yıllık süreçte hem meyhane gelirleri hem de bozahane gelirleri önemli miktarda düşüş göstermiştir. Bu gelirlerin düşüşüyle ilgili yukarıda ifade ettiğimiz Kanuni devri uygulamalarının yanında bozahane ve meyhane gelirlerinin eksilmesi şehrin içinde bulunduğu sıkıntıya işaret etmektedir. Çünkü boza dükkânları dışında içimine ve satımına izin verilmeyen bozanın tüketimindeki azalmanın şehirdeki refah düzeyi ve işsizlik oranıyla da bağlantısı olabilir.³⁹

Akşehir şehir merkezindeki bir diğer mukataa da başhânedir. Başhâne, kesilen hayvanların baş ve ayaklarının toplandığı ve satıldığı yere denmektedir. Kayıtlarda bazen serhane olarak da geçmektedir. Tetkik ettiğimiz tüm tahrir kayıtlarında başhâne gelirlerine rastlanılmıştır. 1502'de 2000, 1518 ve 1524'te 3000, 1539 ve 1584'te 2520 akçe başhâne geliri defterlere kaydedilmiştir. Bkz. (Tablo III). Osmanlı merkezî idarecileri hem sarayın hem de halkın et ihtiyacının karşılanması üzerinde önemle durmuşlardır. Bununla beraber et ihtiyacının karşılanmasında önemli bir unsur olan kasaplık mesleği halk için pek cazip olmadığından kimse bu iş ile iştigal etmek istememiştir. Bu sebepten dolayı devlet özel emirler

³⁷ BOA. TD 40, s. 655; BOA. TD 455, s. 471-472; BOA. TD 399, s. 319-320; BOA. TD 415, s. 340; TK. KKA. TD 146, vrk. 13a.

³⁸ Mithat SERTOĞLU, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 56.

³⁹ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, İstanbul 1995, s. 286.

ile kasap tayin etmek zorunda kalmıştır.⁴⁰ 1579 tarihli ve imparatorluğun sağ ve sol kolundaki kadılara gönderilen bir hükümde 200.000 akçelik serveti olup kasaplık yapabilecek kişilerin İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir.⁴¹

Akşehir şehrinde şemhâne olarak adlandırılan üniteler de yine mukataa usulü ile işletilmektedir. Şemhâne, şehir halkı ve köylerinin aydınlatma ihtiyacını karşılamaktadır. Tetkik ettiğimiz tüm tahrir defterlerinde şemhâne mukataası kayıtlarına rastlanmıştır. 1502'de 700, 1518 ve 1524'te 1560 akçe, 1539'da 1080, 1584'te 1200 akçe şemhâne geliri kayıtlıdır. Bkz. (Tablo III)

Akşehir kazâ merkezinde sanayi sektörü içinde değerlendirebileceğimiz bir diğer vergi ünitesi ise âdet-i mirâbiyedir. Bu tabir, sulama ve su dağıtım işleri hakkında kullanılmaktadır. Akarsuların herkesin arazisine muntazam şekilde dağıtılmasına ve nöbetle akıtılması işinden tahsil edilen vergiye âdet-i mirâbiye denmektedir. Bu işe nezaret eden kimseye de mir-î âb veya su ağası denilmekteydi.⁴² Mir-î âblik mukataa suretiyle tevcih olunurdu. Karaman Vilâyeti Kanunnâmesinde Konya için resm-i mirâbiye, bir dönüm bağdan bedel-i öşr otuz akçe, iki akçe de şakirdâne, ziraat olmayan yer sulandığında dönümüne dörder akçe eskiden beri alındığı belirtilmiştir.⁴³ Tetkik ettiğimiz tüm tahrir kayıtlarında bu vergi ünitesine rastlanmıştır. 1502'de 2400, 1518 ve 1524'te 2300, 1539 ve 1584'te 2000 akçe olarak âdet-i mirâbi kaydı mevcuttur. Bkz. (Tablo III)

Akşehir şehrinde sanayi sektörü içerisinde mütalaa edilebilecek bir diğer gelir kaynağı ise âsiyab gelirleridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda su veya yel ile dönen un değirmenlerinden alınan vergiye resm-i âsiyab denmektedir.⁴⁴ Akşehir kazâ merkezinde bu vergi ünitesi 1502, 1518 ve 1524 tarihlerinde 500 akçe, 1539 ve 1584 tarihlerinde 600 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. (Tablo III)

Akşehir kazâ merkezinde hizmet sektörü içinde mütalaa edebileceğimiz sektörler ise ihtisâb, bâc-ı bazar ve kapan, resm-i keyl, ihzar-ı şehir, bâd-ı hevâ, beytü'l mâl, mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd, yava ve avabık gelirleridir. Akşehir kazâ merkezinde hizmet sektörü içinde tetkik edeceğimiz ilk birim ihtisâb gelirleridir. Bu gelirler kayıt edilirken 1584'te kazâ statüsünü kazanan Doğanhisar ile beraber kaydedilmiştir. İhtisâb, çarşı ve pazarlardaki işlemlerde verilen narhtan fazla fiyata satılan, kanunlarda belirtilen ve esnaf arasında eskiden beri devam edegelen, geleneklere aykırı nitelikte imalat yapılan üreticilerden alınan cerimelere, çarşı ve pazara gelen perâkende olarak satılan maddelere konan vergilere denilmektedir.⁴⁵ İhtisâb gelirleri genelde yüksek meblağlardan müteşekkil olduğundan iltizama verilme suretiyle işletilmektedir. Akşehir kazâsı ihtisâb gelirleri Akşehir sancakbeyinin uhdesinde görülmektedir.⁴⁶ 1502 tarihinde ihtisâb geliri kaydı mevcut değildir. 1518 ve 1524'te 6000, 1539'da 6300, 1584'te 6500 akçe ihtisâb geliri kayıtlıdır. Bkz. (Tablo III)

Akşehir kazâ merkezinde hizmet sektörü içinde değerlendirebileceğimiz bir diğer vergi ünitesi bâc-ı bazar ve kapandır. Bu ünite gelirlerine resm-i keyl de eklenmiştir. Bâc, vergi ve resim manasında olup Osmanlılar döneminde pazar vergisi anlamında kullanılmıştır. Bazı

⁴⁰ Ziya KAZICI, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 101-108.

⁴¹ BOA. MD 29, s. 149, hüküm no: 332

⁴² M. Zeki PAKALIN, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 542-543.

⁴³ Mehmet Akif ERDOĞRU, "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", s. 505.

⁴⁴ Neşet ÇAĞATAY, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, V, Ankara 1947, s. 503.

⁴⁵ Ziya KAZICI, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 101-108.

⁴⁶ BOA. TD 387, s. 70.

istisnalar dışında pazara getirilip satılan her çeşit maldan alınan bu verginin miktarı da satılan mala, değerine, satanın yerli veya taşralı olmasına göre değişmektedir.⁴⁷ Karaman Vilâyeti Kanunnâmesinde taşradan koyun getirip satandan iki koyuna bir akçe bâc alınırken yerli kasaplardan dört koyuna bir akçe bâc alınmaktadır.⁴⁸ Kabbân (kapan) ise büyük terazi manasına gelmektedir. Akşehir sancağında bâc-ı bazar vergilerinin içinde mütalaa edilmiştir. Karaman Vilâyet Kanunnâmesinde sadece un kapanı resmi hakkında malûmat mevcuttur.⁴⁹ Yine bâc-ı bazar resmi içinde değerlendirilen bir diğer vergi ise resm-i keyl'dir. Bu vergi, sancak içerisine dışarıdan gelen elçilere ve sair ziyafet gelirlerine sarf olunması için ayrılan para manasında kullanılmıştır.⁵⁰ Akşehir sancağında bu üç vergi ünitesi mukataa-i bâc-ı bazar-i şehir, resm-i kapan ve resm-i keyl lafzıyla bir arada mütalaa edilmiştir. 1502'de 15.000 akçe olarak kaydedilen bu gelirler sonraki dört tahrirde de 18.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. (Tablo III)

Hizmet sektörü gelirleri içerisinde değerlendireceğimiz bir diğer ünite bâd-ı hevâ gelirleridir. Bâd-ı hevâ, kimden ne zaman ve ne miktarda alınacağı önceden belli olmayan zuhûrâta bağlı vergilerdir.⁵¹ Bâd-ı hevâ gelirleri içerisinde mütalaa edebileceğimiz gelir kaynakları mâl-ı gâib, mâl-ı mefkud, beytül mâl, resm-i arus, resm-i tapu, yava, avabık, cürm ve cinayet resimleridir. Yukarıda saydığımız gelir kaynaklarının toplamı 1502 tarihinde 4000 akçedir. 1518 tarihinde önemli bir artış göstererek 58.000 akçeye yükselmiştir. Bu gelir kaynağı 1524'te yine 58.000 akçe, 1539 ve 1584'te 34.000 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. (Tablo III)

Tarım sektörü içerisinde değerlendirilebilecek gelir kaynaklarına baktığımızda ise bunların el-galle, âdet-i ağnam, öşri kovan, öşri bağ bahçe, resm-i yaylak ve kışlak ve çayır gelirleri olduğunu görüyoruz. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu tür gelir kaynaklarının kazânın toplam gelirleri içindeki oranı son derece düşüktür. 1502 tarihinde 21.300 akçe, 1518'de 18.200 akçe, 1524'te 22.200 akçe, 1539'da 21.100 akçe, 1584'te 20.920 akçe, tarım sektörü içerisinde değerlendirilebilecek vergi geliri kaydedilmiştir. Bkz. (Tablo III)

Yukarıda genel itibari ile izahatını yaptığımız vergi üniteleri mukataa yoluyla tasarruf edilmiştir. Mukataalar kişilere dirlik olarak tevcih edilmeyip hükümetin kendi harcamaları için ayırdığı gelir kaynaklarıdır. Mukataa gelirlerinin önemli bir yekûnu aynen Akşehir sancağında olduğu gibi büyük şehirlerin her türlü iktisadî işletmelerinden alınan resimler, maden işletmeleri, yasaklamalara aykırı işlerden elde edilen cerimeler ile ticarî tekel maddelerinden sağlanan gelirler oluşturmaktadır.⁵² Mukataa gelirleri ekseriyetle devlete ait olmakla birlikte vakıflara tahsis edilen ulûfe karşılığı veya ocaklık olarak verilebilen veya devlet adamlarına hâs olarak tevzi edilenler de bulunmaktadır.⁵³

Akşehir şehrindeki iktisadî faaliyetleri, Faroqhi'nin Anadolu şehirlerinde iktisadî faaliyetleri incelediği çalışmasında olduğu gibi tarım, ticaret ve hizmet (ticaret) sektörü olarak üçe ayırmak mümkündür.⁵⁴ Tablo III' de verilen vergi kalemlerini tarım, sanayi ve hizmet sektörü olarak üçe ayırdığımızda 1-2-9-10-14-15-16-18 ve 22 numarada kayıtlı vergileri tarım

⁴⁷ Fuad KÖPRÜLÜ, "Bâc", *İA*, II, s. 189; Celal YENİÇERİ, "Bâc", *DİA*, IV, s. 411-412.

⁴⁸ Mehmet Akif ERDOĞRU, "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", s. 476.

⁴⁹ Mehmet Akif ERDOĞRU, "Karaman Vilâyeti Kanunnâmeleri", s. 476.

⁵⁰ BOA. *TD* 40, s. 807.

⁵¹ Halil SAHİLLİOĞLU, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 416-418.

⁵² Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, I, s. 231.

⁵³ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 120.

⁵⁴ Suraiya FAROQHİ, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I/1, s. 39-50.

sektörü içinde değerlendirebiliriz. Sanayi sektörünü 3-4-5-6-11-13 ve 23 numara ile kayıtlı vergi kalemleri oluşturmaktadır. Geriye kalan vergiler ise herhangi bir şekilde doğrudan veya dolaylı olarak hizmet sektörü içine giren vergi kalemleridir.

1502 tarihinde tarım sektöründen elde edilen gelir 21.300 akçe iken sanayiden 15.500, hizmet sektöründen sağlanan gelir ise 19.000 akçedir. 1518 yılında hizmet sektörü önemli bir atılım gerçekleştirerek 82.600 akçelik vergi gelirine ulaşmıştır. Bu tarihte tarım sektörü 18.200, sanayi sektörü ise 15.860 akçe olarak kaydedilmiştir. 1524 tarihinde bir önceki tahrirde kayıtlı olan sanayi ve hizmet sektörlerine ait rakamlar değişmeyip sadece tarım sektörü 4000 akçelik bir artışla 22.200 akçe olarak kaydedilmiştir. 1539 tahririnde sanayi sektörü yarı yarıya azalarak 8880 akçe, hizmet sektörü önemli bir düşüşle 58.300 akçe, tarım sektörü ise az bir düşüşle 21.100 akçe olarak kaydedilmiştir. 1584 tahririnde bir önceki tahrirde kayıtlı olan her üç sektöre ait vergi gelirleri hemen hemen aynı kalmıştır. Tarım sektörü 20.920 akçe, sanayi sektörü 9220 akçe, hizmet sektörü ise 58.500 akçe olarak kaydedilmiştir. Bkz. (Grafik II)

Akşehir, yukarıda verdiğimiz iktisadî özellikleri ile tarım ve sanayi faaliyetleri dışında hizmet sektörünün geliştiği tipik bir Anadolu Türk şehri karakterini kazanmıştır. Bununla beraber Akşehir kazasında ekonomik hayat içerisinde hammadde üretimini küçümsememiz gerekmektedir. 1502 tarihinde tarım sektörü % 38,2'lik bir paya sahiptir. Bu oran 1518'de % 15,6, 1524'te % 18,4, 1539'da % 23,9, 1584'te % 23,6 olarak gerçekleşmiştir. Hammadde üretimi içinde şehir içi ve yakınındaki bağ ve bahçeler, şehir yakınında üretilen tahıllar ile çayırlarda yapılan hayvancılık faaliyetleri önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Akşehir kazâsı dâhilinde tetkik ettiğimiz tüm tahrirlerde mamûl madde üretimi ise son sırayı teşkil etmektedir. Sanayi faaliyetlerinin toplam gelir içindeki oranları 1502'de % 27,7, 1518'de % 13,6, 1524'te % 13,1, 1539'da % 10, 1584'te % 10,4 olarak gerçekleşmiştir. Bkz. (Tablo III)

Akşehir kazâsında şehrin ekonomik kimliğinde en büyük paya sahip olan sektör, hizmet sektörüdür. Hizmet içinde başta ticarî faaliyetler olmak üzere güvenlik, evlilik ve resmi muamelelerden alınan vergiler yer almaktadır. Kapanlardan alınan ihtisâb vergisi, pazarda alışverişi yapılan ürünlerden alınan bazaristan vergisi, tahıl pazarından alınan vergiler, asesbaşının aldığı vergi, arusiye vergileri, bâd-ı hevâ vergileri, beytü'l mâl, mâl-ı gâib, mâl-ı mefkûd, yava ve kaçkunlardan alınan vergileri sayabiliriz. Bu saydığımız vergilerin şehrin toplam gelirleri içindeki oranı 1502'de % 34,1, 1518'de % 70,8, 1524'te % 68,5, 1539'da % 66,1, 1584'te % 66'dır. Bkz. (Tablo III) Karaman eyâleti dâhilindeki Akşehir'e komşu sancakların merkez gelirlerindeki sektörel gelir dağılımına baktığımızda Kayseri, Konya, Larende ve Niğde'de hizmet sektörünün, Aksaray ve Kırşehir'de ise tarım sektörünün diğer sektörlerden daha fazla vergi geliri sağladığını görüyoruz.⁵⁵

Akşehir kazâsında ticarî ve iktisadî yapının gelişimini vakıf defterlerindeki dükkân, çarşı ve pazarların adet ve isimlerini dikkate alarak takip etmek mümkündür. 1476 tarihinde şehirde bir kapalıçarşı, altı kadar kervansaray, 85 tane kayıtlı vakıf dükkânı vardır.⁵⁶ Bedesten içindeki dükkânlarda bu sayıya dâhil edilmiştir. 1524 tarihli muhasebe-i icmâl defterindeki kayıtlarda ise toplam 74 dükkân kayıtlıdır.⁵⁷ 1584 tarihli vakıf defterinde şehir merkezindeki dükkânlarda büyük bir artış görülmüş olup 60 tanesi bedesten içinde toplam 150 adet dükkân kaydedilmiştir.⁵⁸

⁵⁵ Suraiya FAROQHİ, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", s. 48.

⁵⁶ TK. KKA. TD 564, vrk. 48b vd.

⁵⁷ BOA. TD 387, s. 80.

⁵⁸ TK. KKA. TD 584, vrk. 98a vd.

Şehirlerde ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler pazar, bedesten, kapan, han ve dükkânlardır. Birçoğunun gelirlerinden vakıflar da pay almakta olup karşılığında bazı beledî hizmetler yapılmaktaydı. Genel olarak şehrin bütününe ilgilendiren her türlü hizmet, câmi, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, hatta bazen mezarlıklar hep vakıflar kanalıyla yapılmıştır.⁵⁹

Akşehir'e şehir hüviyetini kazandıran unsurlar arasında dinî tesisler ile eğitim tesislerini de sayabiliriz. Şehirde cemaatinin daha fazla olması ile diğer câmilerden ayrılan Cuma câmilerinden başka câmi ve mescidlerin de şehrin canlanmasında önemli bir payı vardır. 1476 tarihinde şehirde 4 câmi varken mahalle aralarında ve genel itibari ile hemen hemen her mahallede en az bir tane olmak üzere 40 mescidin varlığı kaydedilmiştir.⁶⁰ 1584 tarihinde ise câmi sayısı 5'e yükselirken mescid sayısı da 49 olarak kaydedilmiştir.⁶¹

Dinî tesisler arasında sayılan ve bazen Ahi Cemal Zâviyesi örneğinde olduğu gibi adını bir mahalleye de vermiş olan zâviyeler de şehre ayrı bir hava katmış olabilir. Bu zâviye haricinde şehir merkezinde dört tane daha zâviye mevcuttur. Ayrıca o dönemin üniversiteleri olan medreseler de şehre bir eğitim merkezi olma özelliği kazandırmış olmalıdır. Tetkik ettiğimiz defterlerde tespit ettiğimiz dört medrese vasıtasıyla geniş bir çevreden suhte ve müderrisin şehre gelmesi sağlanmış ve şehrin ilmî yapısının da bu sayede gelişmesi gerçekleşmiştir.

-AKŞEHİR KAZÂSİ MERKEZ GELİRLERİ- (AKÇE OLARAK) Tablo III

GELİR ÇEŞİTLERİ		TAHRİRLER				
		1502	1518	1524	1539	1584
1	El-Galle	2000	2500	2500	2000	2000
2	Adet-i Ağnam	2000	2000	2000	1000	1000
3	Mukataa-i Başhâne	2000	3000	3000	2520	2520
4	Mukataa-i Şem-Hâne	700	1560	1560	1080	1200
5	Mukataa-i Meyhâne-i	7500	7500	7500	1000	1000

⁵⁹ Doğan KUBAN, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" VD, VII, s. 67.

⁶⁰ TK. KKA. TD 564, vrk. 48a vd.

⁶¹ TK. KKA. TD 584, vrk. 98a vd.

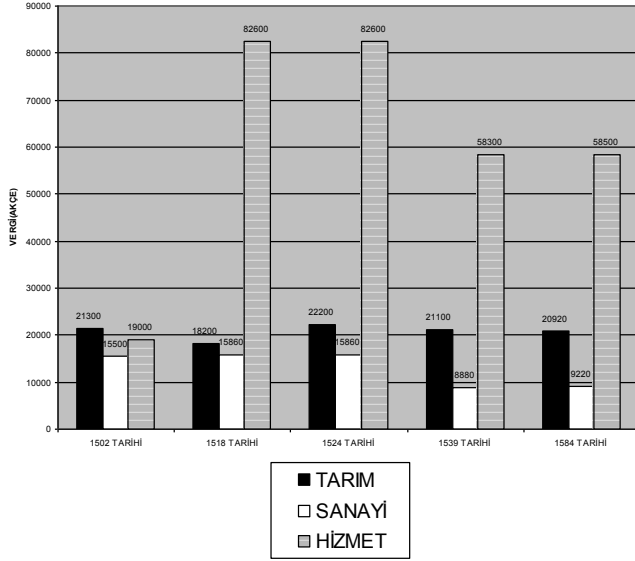
	Şehr Maa Bâc-ı Hamr					
6	Mukataa-i Bozahâne	2400	1000	1000	600	700
7	Mukataa-i Niyabed-i Bâd-i Hevâ-i Şehr	X	5000	5000	5000	5000
8	Mukataa-i Bâc-ı Bazar -i Şehr Bazar-ı Siyah ve Resm-i Kapan-ı Meviz ve Ard ve Resm-i Keyl	15.000	18.000	18.000	18.000	18.000
9	Mukataa-i Öşri Bağat	8000	3000	7000	7000	7000
10	Oşri Bahçeha	1300	2000	2000	2000	2000
11	Adet-i Mir-Abi	2400	2300	2300	2000	2000
12	Resm-i ihzar-ı Şehr	X	600	600	X	X
13	Asiyab	500	500	500	600	600
14	Öşri Kovan	X	200	200	200	220
15	Resm-i Yaylak	4000	4000	4000	4000	4000
16	Resm-i Kışlak	1000	1000	1000	1000	1000
17	İhtisâb-ı Şehr Maa ihtisâb-ı Doğanhisarı	X	6000	6000	6300	6500

18	Çayırha	3000	3500	3500	3500	3700
19	Beytü'l Mâl ve Mâl-ı Gâib, Mâl-ı Mefkûd ve Yava ve Avabık-ı Şehr Cürm ve Resm-i Arus	4000	4000	4000	4000	4000

20	Beytü'l Mâl ve Mâl-ı Gâib, Yava ve Avabık-ı Kazâ-i Akşehir Gayr-i Ez Nefs-i Şehr Maa Beytü'l Mâl ve Mâl-ı Gâib Yava ve Avabık-ı Kaza-i Çimen ve İshaklu	X	14.000	14.000	10.000	10.000
21	Emirane-i Kazâ-i Akşehir ve Çimen-ili ve Kazâ-i İshaklu ve Nısf Resm-i Âğnam, ve Nısf Bâd-i Hevâ, Tımar-ı Sipahiyan Gayr-i ez Tımar-ı Serbest	X	35.000	35.000	15.000	15.000
22	Mezraa-i iki Ağıl ve Sair Mukataa	X	X	X	1480	1200

TOPLAM	55.800	116.660	120.660	88.280	88.640
---------------	---------------	----------------	----------------	---------------	---------------

AKŞEHİR KAZASINDA EKONOMİK SEKTÖRLERE GÖRE ALINAN VERGİLER
GRAFİĞİ

SONUÇ

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti idaresine giren Akşehir, Anadolu Selçukluların yıkılmasıyla Osmanlı Devletinin bölgeye hâkim olduğu döneme kadar Karamanoğulları himayesine girmiştir. Karamanoğulları bölgenin Türkleşmesine hizmet etmiş, Akşehir'i ise bir Türk-İslâm şehri haline getirmiştir.

Osmanlı devrinde de gelişimini sürdüren Akşehir; yerşekilleri, iklim, su kaynakları, tarım alanları ve ulaşım gibi bazı faktörlerin uygunluğuna bağlı olarak önemli bir merkez haline gelmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti zamanında da vücuda getirilen dinî, ticarî ve sosyal tesisler, şehrin fizikî yönden gelişimine katkıda bulunmuştur. Bunun sonucunda Akşehir çok kısa bir süre zarfında şeyh, derviş, âlim ve sanatkâr grubunun ilgisine mazhar olmuştur.

Akşehir kazâsı dâhilinde tetkik ettiğimiz dönem ile alâkalı tahrir defterlerinden elde ettiğimiz veriler, Akdeniz havzasında ve Osmanlı Devleti genelinde müşahede edilen nüfus artışlarının Akşehir şehrinde de meydana geldiğini göstermektedir. Yine tahlil ettiğimiz tahrir defterleri, Akşehir'in tarım ve sanayi faaliyetlerinin dışında hizmet sektörünün geliştiği karakteristik bir Anadolu Türk şehri olduğunu işaret etmektedir.

Karaman eyaletinin hem nüfus hem de gelir açısından en küçük idarî birimi olan Akşehir sancağının merkezi olan Akşehir kazâsı, bu özelliğini sonraki yüzyıllarda da devam ettirerek ekonomik büyüklük açısından önemli bir şehir durumuna ulaşamamıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Tahrir Defterleri

Nr. 40, 455, 387, 399, 415

b) Sürgün Defteri

KK 2551

c) Mühime Defterleri

Nr. 14, 19, 29

B- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

Nr. 146, 564, 584

2- Yayımlanmış Vesikalar

AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, s 317.

ERDOĞRU, Mehmet Akif. “Karaman Vilayet Kanunnâmeleri”, *OTAM*, IV, Ankara 1993, s. 479.

3- Kaynak Eserler

Lütfi Paşa, *Asafnâme*, İstanbul 1326, s. 24.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ’ül Vukuat*”, İstanbul 1294, c. I, s.145.

4- Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye ’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, İstanbul 1995, s. 286.

BARKAN, Ömer Lütfi. “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 12.

BRAUDEL, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, I, İstanbul 1989, s. 485-487

COOK, M.A. *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Londra 1972, s. 85.

ÇAĞATAY, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, V, Ankara 1947, s. 503.

DARKOT, Besim. “Akşehir”, *İA*, I, s. 277.

DEMİR, Alpaslan. “Tahrir Defterlerine Göre Akşehir Zaviyeleri”, *Tuncer Baykara’ya Armağan Tarih Yazıları*, s. 127-155.

EMECEN, Feridun M. *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 58.

ERDOĞRU, Mehmet Akif. “Some Observations on the Urban Population of Karaman Province in the Reign of Murad III with Regard to the Mufassal Defters”, *Collection Turcica*, VIII, s. 341-347.

ERGENÇ, Özer. “Osmanlı şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *OA*, İstanbul 1984, s. 69-78.

FAROQHİ, Suraiya. "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, I/1, s. 39.

FAROQHİ, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000, s.12.

GÖYÜNÇ, Nejat. "Hane Deyimi Hakkında", *TD*, XXXII, İstanbul 1979, s. 332.

İNALCIK, Halil "XVI. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İÜİFM*, XV/1-4, Ekim 1953, İstanbul 1955, s. 59.

JENNİGS, R.C. "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle East Studies*, VII/1, Cambridge 1976, s. 21-57.

KAZICI, Ziya. *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, s. 101-108.

KONYALI, İbrahim Hakkı. *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi, Turistik Klavuz*, İstanbul 1945, s. 5-20.

KÖPRÜLÜ, Fuad. "Bâc", *İA*, II, s. 189.

KUBAN, Doğan. "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, VII, Ankara 1968, s. 63.

MİROĞLU, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ank. 1990, s. 170.

ÖZ, Mehmet. "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, XII, (1991), s. 438.

ÖZ, Mehmet. *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 62.

PAKALIN, M. Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 542-543.

SAHİLLİOĞLU, Halil. "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, IV, s. 416-418.

SERTOĞLU, Mithat. *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986, s. 56.

ŞAHİN, İlhan. "Akşehir", *DİA*, II, s. 298.

TABAKOĞLU, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 120.

UZ, M. Ali. *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 1993, s. 28.

YENİÇERİ, Celal. "Bâc", *DİA*, IV, s. 411-412.